

Р. Я. Берест

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ЧЕРНЕЧІ ПЕЧЕРНІ ПАМ'ЯТКИ АНАХОРЕТІВ ВЕРХНЬОГО ПОДНІСТЕР'Я

У статті розглядаються одноосібні житлові печерні порожнини Галичини, які зберігають характерні ознаки чернечого перебування. Багато з них з часом та під впливом різних чинників трансформувалися у протомонастирські та монастирські оселі.

Ключові слова: анахоретство, відшельництво, келії анахоретів, печерна житлова споруда, печерний монастир, чернечі печерні пам'ятки.

Серед багатьох регіонів України певними особливостями формування та розвитку середньовічного чернецтва виділяється Галичина, що зумовлено низкою суспільно-політичних, релігійних, економічних, воєнних та інших чинників. Важливою складовою частиною Галичини є Верхнє Подністер'я, яке помітно різниться багатим та різноманітним природним ландшафтом, гористим рельєфом, відзначається різнотипними чернечими пам'ятками.

Відомий релігійно-політичний діяч України Іван Огієнко (митрополит Іларіон) стверджує, що початки чернечого руху та поява найдавніших монастирів на українських землях є тісно пов'язані з анахоретством [Огієнко, 2002, с. 89]. У християнстві анахоретами (з гр. *αναχωρησις* — відшельник, пустинник) називали ченців, які відмежовувалися від навколишнього світу, проживали в повній самотності, молитві, покаєнні за суворими нормами, вимогами та правилами християнської чернечої аскези. Тому інколи анахоретів ще називають аскетами.

Середньовічне анахоретство охоплювало різні релігійні аскетичні течії та напрями. Визначальним передусім було місце та умови перебування анахорета. Наприклад, ченці-анахорети селилися окремо, але поблизу монастирських

осель, відшельники — у глибоких та важкодоступних лісових нетрях, пустинники — у віддалених від населених пунктів пустинних місцях тощо.

Відомості Києво-Печерського патерика свідчать, що традицію анахоретства ще на початку XI ст. на українські землі приніс з Афону чернець Антоній Печерський. Характерні риси аскетизму можна простежити на прикладі коротких, нижче поданих описів з життя печерського патріарха: «обыкль единый жити..., не тръня всякого мятежа и мълвы», «затворися въ единой келии пецеры», а також його учнів (Ісаакія) та послідовників (єпископа Микити, затворника Лаврентія, Івана Багатостраждального), які у повній темряві київського підземелля «яко зраць вынимая челоуъку», зуміли «невидънием и молчаньем» осягнути «свѣт божественный», «неизреченъ» [Патерик, 1911, с. 94—102].

Християнське анахоретство багато дослідників вважають вагомим чинником протистояння давнім язичницьким традиціям та архаїчному суспільному світогляду східних слов'ян, які наприкінці X ст. мали давні та глибокі корені [Рибаків, 2002, с. 592; Müller, 1959].

Про існування християнського анахоретства у Галичині в часи середньовіччя передусім свідчать численні невеличкі одноосібні житлові печерні порожнини, які ще й досі мають характерні чернечі топонімічні назви («Грот монаха», «Келія схимника», «Печера самотника» тощо.). Важливо, що багато печерних пам'яток зберігають характерні ознаки чернечого перебування. Протягом багатьох віків на засадах норм та вимог аскези відшельництво розвивалося та удосконалювалося. Поява різних форм та напрямків відшельництва не є новою. Вона знайшла своє місце також у бага-

трьох інших стародавніх релігіях народів світу [Chverenchuk, 2000, s. 5—6; Rodley, 1985].

Одним з напрямів анахоретства було відшельництво. У християнстві течія відшельництва бере свій початок від найдавніших часів появи християнської релігії у світі [Chverenchuk, 2000, s. 6—10]. Відомо, що саме ченці-відшельники є засновниками першого християнського монастиря [Приселков, 1912, с. 186—197; Порре, 1968]. Здебільшого свої невеличкі житла відшельники влаштували далеко від мирських поселень. Для створення житлових споруд вони обирали глухі та відлюдні місця, важкодоступні гірські масиви, печерні порожнини, ґрунтові землянки тощо. Відшельництво було відмежованим від мирського суспільства. Від зовнішнього світу воно ховало багато таємниць. Навіть у церковних та монастирських писемних джерелах прямих свідчень про цю форму існування чернецтва збереглося дуже мало [Руденюк, 2006], що ускладнює наукове вивчення даного суспільного явища. На думку відомого українського релігійного та суспільно-політичного діяча Івана Огієнка, багато ченців-відшельників, які в княжі часи опинилися на галицьких землях, стали творцями печерних монастирів. Адже відшельництво в більшості випадків у християнстві сприймали, як короткочасну акцію духовного самоочищення.

У християнському відшельництві треба розрізняти:

- часове відшельництво;
- довічне відшельництво [Монашество, 1896, с. 716].

Якщо довічне перебування інока у відшельництві розглядали як найвищу форму аскетизму, то часове відшельництво трактували як тимчасове фізичне випробування терпимості, покірності, відданості та сили волі того чи іншого інока. Це залежало від того, яку форму схими приймав чернець — Малу чи Велику. Крім того, кожен із зазначених напрямів відшельницького існування ще поділявся на різні групи, які були представлені стовпниками, затворниками, печерниками, мовчальниками, дендритами тощо [Chverenchuk, 2000, s. 5—6]. Варто зазначити, що православне стовпництво та дендритство не набуло значного поширення не лише в Галичині, а й на інших українських землях. Воно є більш характерним для Болгарії, Греції, Македонії та інших країн [Полывянний, 2000].

Проте затворництво і печерництво в Україні отримало панівне значення. Сучасний київський дослідник Т. Бобровський стверджує, що більшість середньовічних ченців-відшельників на українських землях протягом XI—XVI ст. намагалися реалізувати себе у печерництві [Бобровський, 2002, с. 12—15]. Можливо, певною мірою цьому сприяла значна кількість печерних порожнин, які були на українських землях.

Значного поширення печерництво набуло й у Верхньому Подністер'ї. Унаслідок пошукових робіт, які були проведені археологічною експедицією Львівського державного університету ім. Івана Франка в 1994—1995 рр. на Розточчі [Берест, 1995/54], лише у верхньому Побережжі Верещиці між селами Крехів та Страдч Яворівського р-ну Львівської обл. (тобто між Крехівським та Страдецьким печерними монастирями) на площі, яка становила приблизно 10 км², виявлено 17 печерних порожнин, з них 12 за характерними ознаками могли належати ченцям-відшельникам. Найчастіше печерні порожнини самотників зафіксовано у важкодоступних місцях. Виявлені печери між собою різняться формами вхідних отворів, які типологічно можна означити як округлі, видовжені, приплюснуті та ін.

Певні відмінності простежено і в конструктивних формах житлових камер. Серед них виділяються тунелеподібні житлові камери з овальним склепінням, а також печерні порожнини округлої, яйцеподібної, куполоподібної та інших форм.

Щодо особливостей проживання середньовічних анахоретів на українських землях, то митрополит Іларіон зазначив, що живуть анахорети «*одинцем ... в якихось невидних для стороннього розцілинах земних*» [Огієнко, 2002, с. 95—96].

Одним з таких прикладів може слугувати житло анахорета, яке ми виявили у гористому, покритому лісом масиві, що поблизу с. Фійна на Львівщині. Вхід у споруду розташований на потужному кам'яному відросі скельного виступу, який виділяється над поверхнею землі. Як показано на світлині, вхідна частина у печерну порожнину має видовжену форму. Такі форми входів є характерними для печерних порожнин, які споруджували анахорети, пристосовуючись до природних тріщин гірської кам'яної породи.

Про штучне освоєння зазначеної печерної порожнини також свідчать сліди від рубання та сколювання каменю, яке робили за допомогою металевих знарядь. Відбитки залізних інструментів зафіксовано на стінках обабіч вхідного отвору. Звичайно, вирубувати камінь могла лише людина з метою пристосування печерної порожнини для власних потреб. Це дає підстави стверджувати, що зазначена печерна пам'ятка має природно-штучне походження.

У плані житлова камера є продовгуватою. Вхідний отвір у неї має незначні розміри — висоту 0,7 м та ширину — 0,45 м. На стінках вхідного отвору та житлової камери простежено сліди грубих сколів, відбитки клиноподібних знарядь тощо.

У поперечному перерізі споруда має яйцеподібну форму. Максимальна довжина печерної порожнини становить близько 1,6 м, ширина — майже 0,9 м, висота — 0,95 м. Печерні

камери анахоретів, вирубані у кам'яній основі, ми визначали за характерними ознаками індивідуального печерного чернечого житла кіновіального типу. Значення терміна кіновіа вчені виводять від старогрецьких слів *κοινο* і *βιος*, що перекладається як «спільне життя» [Киновия, 1896, с. 644]. У цьому випадку кіновію розглядають як одну із форм організації та існування статутного чернецтва. У печерних камерах анахоретів часто виявляють наявність невеликої заглибленої ніші на одній зі стінок споруди. Хоч в окремих камерах нішоподібних заглиблень немає, однак добре простежено сліди знарядь, які залишилися від вирубування на кам'яних стінках під час розширення печерної порожнини.

Індивідуальні чернечі житлові споруди є цінними та важливими історичними об'єктами. Багато з них з часом та під впливом різних чинників трансформувалися у протомонастирські та монастирські оселі. Це дає змогу простежити процес еволюції чернечих житлових структур від невеликих камер анахоретів до великих монастирських осель.

Основними складовими частинами печерної житлової споруди ченця-анахорета є вхідний коридор та житлова камера. Майже традиційно вхід у житлову камеру є вузьким та характерно заниженим, що давало змогу лише її мешканцю проникати у печерну порожнину. Очевидно, такі невеликі вхідні отвори вважали вигідними тим, що були вони слабо помітними на місцевості й зручнішими для кращого захисту від небезпеки.

Зазначимо, що вхідні коридори житлових камер анахоретів мають різну довжину. Це, на нашу думку, залежало від місця знаходження житлової камери. Зокрема, у важкодоступних місцях вхідні коридори печерних жител є короткими, у легкодоступних — довгими. У середньому довжина вхідного коридору зазначеної споруди анахорета, яка відзначається легкою доступністю, становила приблизно 1,3—1,5 м.

Досить часто вхідні коридори легкодоступних житлових споруд анахоретів ускладнені порогами, гострими кам'яними виступами тощо. Вірогідно, що такі конструктивні особливості формування вхідного отвору мали певне захисне значення.

Вхідні отвори у житлові камери анахоретів є невеликими та характерно звуженими, що, ймовірно, робили з метою забезпечення непомітного існування. У житлових камерах анахоретів жодного разу не вдалося виявити віконних чи вентиляційних отворів. Вхід у неї мав універсальне призначення. Тому, крім входу та виходу, він одночасно слугував отвором для освітлення, доступу повітря та вентиляції житлової камери.

Житлові споруди анахоретів є здебільшого куполоподібної та яйцеподібної форми. Такі житла є спорудами сидячого типу, мають не-

велику площу та об'єм, належать до числа одноосібних житлових камер. Часто на кам'яній стелі та стінках житлових камер та вхідного коридору споруд даного типологічного виду добре простежуються глибокі природні тріщини, а також сліди від сколів каменю та дії металевих знарядь (долот, зубил, лез та ін.), які використовували в процесі спорудження житлових камер.

Більшість житлових споруд анахоретів мають чітко виражене природно-штучне походження. Досить часто житлові камери фіксують у місцях існування природних раковин та ніш, тріщин та розколів гористого масиву, або в місцях залягання м'яких гіпсово-піщаних відкладів, де легше розбудовувати житлову камеру.

Цікаву споруду ченця-пустельника зафіксував сучасний тернопільський дослідник М. Сохацький поблизу села Голігради [Сохацький, 2000, с. 19]. У невеликій житловій камері з нерівною долівкою та коротким вузьким входом розміщене невелике заглиблення прямокутної форми, яке, ймовірно, було призначене для збору води всередині приміщення. Житлова камера мала продовговату нішу, яка була заглиблена у бічну стінку. Ніша відзначалася плавною похилою долівкою. Про її призначення хіба що можна висловити певні припущення. Вірогідно, що бічна ніша слугувала мешканцю камери лежаком, або місцем для збереження харчових запасів.

Результати пошукових робіт показують, що індивідуальні житлові камери анахоретів мають різні типологічні форми вхідних отворів. В одних вхідні отвори у житла анахоретів мають підпрямокутну форму, в інших — підтрикутну, підквадратну, овальну, округлу, овоїдну, трапецієподібну тощо. У багатьох випадках форма вхідного отвору безпосередньо залежала від природних умов штучного формування такого отвору.

Незначного поширення набули видовжені та приплюснуті форми вхідних отворів житлових камер анахоретів. Появу різних специфічних форм треба пов'язувати з особливостями прикарпатського гірського рельєфу, реальним станом гористого масиву, в якому трапляються глибокі природні тріщини, кам'яні природні порожнини, поширення ерозійних процесів, а також заляганням м'яких пластів гіпсово-вапнякових відкладів у загальній гірській стратиграфії тощо.

Житлові приміщення анахоретів, зазвичай, мають нерівну, округлу або овальну форми. Найбільший діаметр округлих споруд становить 1,1—1,3 м. Середня висота житлових камер коливається від 0,9 до 1,2 м.

За результатами досліджень визначено, що значна кількість споруд анахоретів припинила своє існування на етапі переходу від анахоретства до організованого общинного чернецтва. Трапляється чимало пам'яток, які свідчать

лише про спроби розбудови печерних порожнин. Цю групу пам'яток теж досліджували.

Наголосимо, що багато келій анахоретів у середньовіччі концентрувалося у недалекій околиці від монастирських осель. Зокрема, невеликі печерні порожнини виявлено поблизу Страдецького, Розгірчанського, Галицького, Бакотського, Крехівського та інших печерних монастирів. Відомими є печерні порожнини поблизу давньоруського монастиря в смт. Підкамін'я Бродівського р-ну на Львівщині [Берест, 2005/185]. Нині внаслідок руйнувань та добування будівельного каменю багато з них втратили свій первісний вигляд.

Загалом протягом 1994—2010 рр. у Галичині автору вдалося зафіксувати 387 невеликих одноосібних печерних пам'яток анахоретів. Припускаємо, що їх є набагато більше. Здебільшого печерні пам'ятки розташовані у місцях виступів кам'яної основи на поверхню землі у приблизних географічних межах Верхнього Подністер'я. Значна кількість житлових споруд відшельників розміщена у важкодоступних гірських місцях Прикарпаття, у глухих лісових закутках, які не мають назв [Рідуш, 2008, с. 232—240].

Цінні наукові відомості щодо існування анахоретів у придністерських печерах знаходимо в працях дослідників XIX — початку XX ст. Варто зазначити, що багато авторів називає їх житловими спорудами пустинників, що, можливо, відображало певну тогочасну традицію авторів у означенні анахоретів. Зокрема, дослідник багатьох печерних порожнин Подністер'я М. Доронович на початку 80-х рр. XIX ст. писав, що на терені Дністра в XI і XII ст. пустинників було дуже багато. Їхні поселення творили цілі колонії і займали місцевості так «... близько один від одного, що мало не самими межами відділялися...» [Доронович, 1883, с. 25].

Із праць інших дослідників періоду австрійського підпорядкування Галичини, які присвячені опису жител анахоретів відомо про різні типи житлових камер самітників. Їхнє планування відзначалося простотою. З усього відомого загалу можна виділити житлові камери «сидячого» та «лежачого» типів.

У більшості печерні «лежачі» житлові чернечі споруди відшельників мали специфічну тунелеподібну конструктивну форму. У такій житловій камері можна було вести лише лежачий спосіб існування, про що свідчить її незначна висота від рівня долівки до склепіння стелі. Це також неодноразово підтвердили результати досліджень автора, які було проведено на пам'ятках досліджуваного регіону.

Описуючи конструктивну забудову індивідуальних житлових споруд анахоретів, автори публікацій виділяли вхідну та житлову частину пам'ятки, наголошували на їхньому штучному походженні, існуванні невеличких настінних заглиблень тощо [Demetrykewicz,

1903, s. 50—91]. Подібні відомості про житлові споруди анахоретів є також у публікаціях Х. Вердіра [Verdiere, 1858, s. 110—338], В. Заїкіна [Zajikin, 1926], Б. Януша [Janusz, 1918, s. 95, 105.], Є. Сецінського [Сецинский, 1892, с. 706—708] та інших дослідників.

В окремих печерних спорудах анахоретів, особливо у невеликих нішоподібних заглибленнях та поблизу них, у багатьох випадках є висічені зображення хрестів, хрестоподібних знаків, ліній та букв. Ці написи та зображення християнських релігійних символів у печерних порожнинах несуть на собі значну історичну інформацію. На думку Т. Бобровського, наявність старослов'янських письмен та християнських знаків є найперше властивими для житлових камер середньовічних ченців-ісихастів [Бобровський, 2002, с. 12—15], що також підтримує інший київський спелеолог — П. Нечитайло [Нечитайло, 2002, с. 171—176].

Як показали дослідження, на практиці існувало кілька характерних видів архітектурного планування житлових камер анахоретів. Умовно їх можна поділити на дві основні групи.

Одну групу репрезентують печерні житлові споруди з вхідними отворами, розташованими приблизно в одній горизонтальній площині з камерою. Трапляються, звичайно, невеличкі відхилення від горизонтального рівня, які здебільшого мали місце на пологому спорудженні вхідного коридору.

До другої групи належать індивідуальні чернечі житла з вертикально влаштованими в них вхідними отворами. Зазначена форма конструкції є характерною не лише для житлових камер анахоретів, а й для мешканців печерних монастирів.

Способи спорудження житлових камер анахоретів значною мірою залежали від природних чинників і передусім від місця їхнього знаходження, твердості кам'яної породи тощо. Для типологічного виду першої групи або чернечих печерних жител горизонтального планування, які розміщені в легкодоступних природних місцях, вхід у житлову камеру, здебільшого, влаштовували в одній із бічних стінок вхідного коридору (зліва або справа). Такі житлові споруди анахоретів у плані мають Г- або Т-подібну форму. Порівняно рідко фіксують печерні житлові камери анахоретів Т-подібної конструктивної форми. Така конструкція передбачала сусіднє існування двох невеликих одноосібних житлових камер, які розмежовувалися між собою вхідним коридором. Зокрема, спарені одноосібні житлові споруди виявлено у гористому масиві, який покритий лісом, поблизу містечок Болевів, Долина на Івано-Франківщині, а також у Гологірському краї між селами Новосілки — Гологори Золочівського р-ну на Львівщині.

Більшість середньовічних печерних житлових камер анахоретів Галичини передбачала

сидячий спосіб перебування. Він має давнє походження. Ще в перших монастирях Фіваїди, засновником яких був Пахомій Великий, ченцям було заборонено користуватися ліжком для ночівлі. Ліжка замінювали спеціальні стільці «седаліша» [Нечитайло, 2003а, с. 77].

На думку відомого англійського дослідника історії середньовічної Церкви Джозефа Лінча, надмірна матеріальна убогість та висока ідейна духовність, надзвичайно скромний стиль, вкрай невибагливий зміст життя багатьох середньовічних анахоретів не тільки викликав глибоку повагу та пошану до них у місцевого населення, а й захоплення ними, що приваблювало багатьох мирян та численних учнів, які часто селилися поблизу житла ченця-відшельника [Лінч, 1994, с. 261].

Розвиток інституту послушництва в загальній системі анахоретства став одним із вагомих чинників, що впливав на поступову трансформацію відмежованих споруд анахоретів у невеликі протомонастирські інституції, які об'єднували кілька осіб. Подібні пам'ятки у середні віки функціонували на землях теперішньої Молдови [Курдиновский, 1918, с. 1—9], Болгарії [Атанасов, 1990] та інших держав.

Щодо житлових споруд анахоретів із вертикально (чи майже вертикально) влаштованим входом у житлову камеру, то вони простежуються порівняно зрідка. Наявність цього роду пам'яток, очевидно, теж свідчить про особливості трансформаційних процесів, які відбувалися на шляху від анахоретства до організованого общинного чернецтва. Цікаву печерну пам'ятку львівські дослідники зафіксували в 1990-х рр. поблизу с. Одаїв Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл. [Артюр, 1995, с. 3] Це печерна порожнина, яка має назву Затишна. Як показав на рисунку дослідник пам'ятки В. Артюр, вхідна частина споруди в процесі поступового освоєння перетворилася у продовговату шахту. «Шахта» завершується великою печерною порожниною, в якій могло поміститися декілька осіб.

Наприкінці ХХ ст. поблизу с. Стінка Тернопільської обл. група львівських дослідників виявила іншу цікаву чернечу печерну однокамерну пам'ятку. Вона була розташована у невеликому гроті. У культурному шарі грота знайдено фрагменти кружального керамічного посуду Х—ХІІІ ст., кістки тварин тощо. На стінах приміщення зафіксовано хрести, букви, тампоподібні знаки, а також рисунки [Артюр, Сиряміна, 1998, с. 111—112].

Групу відмежованих середньовічних печерних жител анахоретів зафіксував чернівецький спелеолог Б. Рідуш поблизу с. Крутилів Тернопільської обл. Житлові камери тут вирубані у гористому масиві у безпосередній близькості між собою.

Печерні порожнини мали невеликі розміри, і тому, без сумніву, становили одноосібні житлові

споруди, які, ймовірно, належали ченцям-анахоретам. Проте, за християнською традицією, скупчення кількох чернечих жител анахоретів відповідає характерним ознакам формування помешкань у скитах. Подібно до вищенаведених типологічних особливостей жител анахоретів, виявлених на Розточчі, у конструктивних особливостях житлових споруд Опілля, Покуття, Поділля та інших регіонів можна відмітити багато спільних рис [Chotkowski, 1922].

Наголосимо, що подібні конструктивні аналоги житлових споруд ченців-самітників (анахоретів) простежені далеко за межами Галичини, що засвідчує певну спільність та широкомасштабність поширення християнської традиції, яка в середньовіччі побутувала на українських землях. Зокрема, подібні житлові споруди є добре відомими з печерних чернечих пам'яток Криму [Бобровский, 2001, с. 256—278; 1990, с. 70—73; Могаричев, 1995, с. 102—106], Верхнього Подніпров'я [Руденюк, 2006] та Лівобережної України [Сиволап, Сиволап, Марченко, 1999, с. 91—96; Швецов, Зарубина, 2001, с. 172—173]. Так, наприклад, поблизу Києва в ур. Протасів Яр Т. Бобровський виявив невелике житло анахорета, яке конструктивно є дуже близьким у плані конструктивного спорудження до печерних жител галицьких анахоретів [Бобровський, 2007]. На підставі аналізу результатів печерних досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників В. Антоновича [Антонович, 1886, с. 86—102], Б. Рідуша [Рідуш, 1996, с. 3—10], А. Попова [Попов, 1984, с. 4—180], П. Нечитайла [Нечитайло, 2003, с. 230—237], В. Курдиновського [Курдиновский, 1918, с. 1—9] та ін. відомо, що для окремих жител характерною ознакою є наявність християнських знаків, символізованих літер та написів, нанесених на стіни житлових камер.

Особливо складним, на нашу думку, видавалося проживання у кам'яних порожнинах у холодні пори року, адже житлові камери анахоретів не мають слідів від функціонування опалювальних пристроїв, а кам'яні стіни здатні швидко поглинати тепло.

Про важкі умови проживання середньовічних ченців-аскетів у невеликих, тісних та незручних приміщеннях зазначали І. Огієнко [Огієнко, 2002, с. 97], А. Пекар [Пекар, 1992, с. 20—23], Г. Федотов [Федотовъ, 1931] та інші дослідники українського чернецтва.

Аскетизм у християнстві був поширеним серед чоловічого та жіночого чернецтва. Умови дотримання вимог аскетизму як для чоловіків, так і для жінок, були суворими. Митрополит Іларіон щодо діянь аскетів на українських землях зазначав, що *«як чоловіки, так і жінки, віддають своє тіло жажливим морозам або спекотному сонцю .... Живуть аскети ... одинцем. А їхні хатки мають таку широту й висоту, що в них не можна, ані просто стоя-*

ти, ані спокійно нахилитися» [Огієнко, 2002, с. 96].

Загалом явище анахоретства в Галичині у середньовічні часи хоча й простежувалося, все ж не набуло такого великого поширення як, наприклад, на землях Близького Сходу чи Балканського півострова [Chverenchuk, 2000, s. 5, 6]. Вірогідно, що головною причиною цього були реальні умови життя народної маси, яка завжди надавала перевагу і духовно освячувала своїми звичаями і обрядами раціональні заняття. Тим не менше, анахоретство у різних його проявах стало одним із вагомих чинників, який не тільки значно впливав на формування та розвиток монастирів на галицьких землях у часи середньовіччя, а й сприяв поширенню та утвердженню християнської віри.

Антонович В.Б. О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии // Тр. VI АС. — Одеса, 1886. — Т. 1. — С. 86—102.

Артюх В. Нові печерні пам'ятки Середнього Подністров'я // Скелі і печери в історії та культурі стародавнього населення України: Зб. тез, повідомл. і доп. наук. конф. (2—3 лютого 1995 року, Львів). — Львів, 1995. — С. 3.

Артюх В., Сиряміна Н. Давньохристиянський печерний храм у селі Стінка Тернопільської області // Медобори і духовна культура давніх, середньовічних слов'ян; до 150-річчя виявлення Збруцького «Святовиду»: Матеріали наук. конф. (8—9 жовтня 1998 р., Гримайлів). — Львів, 1998. — С. 111—112.

Атанасов Г.Г. Скални монашески обители в Добруджа (IV—XIV в.): Автореф. — София, 1990.

Берест Р.Я. Звіт про археологічні розвідки на території Перемишлянського, Жидачівського та Золочівського районів Львівської області // НА ІА НАН України. — 1995/54.

Берест Р.Я. Звіт про археологічні дослідження Унівського городища та розвідкові роботи у монастирі с. Підкамінь Бродівського р-ну Львівської обл. у 2005 р. // НА ІА НАН України. — 2005/185.

Бобровський Т.А. К вопросу о типологии и датировке древнерусских пещерных монастырей // Тез. истор.-археол. семинара «Чернигов и его округа в IX—XIII вв.» (15—18 мая 1990 г.). — Чернигов, 1990. — С. 70—73.

Бобровський Т.А. Заметки о культовой скальной архитектуре Юго-Западного Крыма // Бахчисарайский историко-археологический сборник. — 2001. — Вып. 3. — С. 256—278.

Бобровський Т. Житлові споруди давньоруських печерних монастирів // Пам'ятки християнської культури Чернігівщини. — Чернігів, 2002. — С. 12—15.

Бобровський Т. Підземні споруди Києва від найдавніших часів до середини XIX ст. (спелео-археологічний нарис). — К., 2007.

Доронович М.З. Исторический очерк предградья г. Каменец-Подольскаго русских фолварок. — Каменец-Подольский, 1883.

Киновия // Энциклопедический словарь Ф. Брокгауза и И. Ефрона. — СПб., 1896. — Т. XIX. — С. 644.

Курдиновский В. Общій очеркъ о пещерныхъ храмах Бессарабиі // Древнейшія типичные православные церкви Бессарабиі. — Кишинев, 1918. — Вып. 10. — С. 1—9.

Линч Дж. Середньовічна Церква. Коротка історія. — К., 1994.

Могаричев Ю.М. Пещерные церкви Качи-Кальена // Античная древность и средние века. — Симферополь, 1995. — Вып. 27: Византия и средневековый Крым. — С. 102—106.

Монашество // Энциклопедический словарь Ф. Брокгауза и И. Ефрона. — СПб., 1896. — Т. XIX. — С. 716.

Нечитайло П.О. Лапідарні написи Жванецької печери // Наук. зап.: Спец. вип. — К., 2002. — Т. 20, ч. 1. — С. 171—176.

Нечитайло П.О. Буквені знаки і написи у печерних монастирях Середнього Подністров'я // Археологія Тернопільщини. — Тернопіль, 2003. — С. 230—237.

Нечитайло П.О. Печерні монастирі-фортеці у Середньому Подністров'ї // Магістеріум: Археологічні студії. — 2003а. — Вып. 11. — С. 75—82.

Огієнко І. Українське монашество. — К., 2002.

Патерик Киевского Печерского монастыря. — СПб., 1911.

Пекар А. Чернече життя Київської Русі в домонгольській добі // Нарис історії василіанського чину святого Йосафата. — Рим, 1992. — С. 20—23.

Полывянный Д.И. Культурное своеобразие средневековой Болгарии в контексте византийско-славянской общности IX—XV вв. — Иваново, 2000.

Попов А. Царевград Тырнов. Средневековые надписи, монограммы, буквы и знаки от Тырновска «Велика Лавра». — София, 1984.

Приселков М.Д. Афтон в начальной истории Киево-Печерского монастыря // Изв. ОРЯС. — 1912. — № 2. — С. 186—197.

Ридуш Б. Культові печери Буковинського Подністров'я // Буковинський історико-етнографічний вісник. — 1996. — Вып. 1. — С. 3—10.

Ридуш Б. Бакотсько-Комарівський білатеральний скельно-печерний комплекс // Археологічні студії. — 2008. — Вып. 3. — С. 223—240.

Руденюк В.Я. Тайны монастырских подземелий. — Чернигов, 2006. — 3-е изд., дополн.

Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. — М., 2002.

Сецинский Е. Раскопки Бакотского монастырища в 1892 году // Подольские епархиальные ведомости. — 1892. — № 39. — С. 706—708.

Сиволап М., Сиволап Л., Марченко О. Культові підземні споруди на території Черкащини // Християнські старожитності Лівобережної України. — Полтава, 1999. — С. 91—96.

Сохацький М. Археологічні дослідження в Борщівському районі на Тернопільщині // Буковинський історико-етнографічний вісник. — 2000. — Вып. 2. — С. 19.

Федотовъ Г.П. Святыя Древней Руси (X—XVII вв.). — Париж, 1931.

Швецов М.Л., Зарубина Т.С. Архитектурная реконструкция кельи отшельника Скита преподобного Антония // Проблемы археологии и архитектуры. — Донецк; Макеевка, 2001. — Т. 1. — С. 172—173.

Chotkowski W. Redukcje monasterów Bazylikańskich w Galicyi. — Kraków, 1922.

Chverenchuk M. Natura ed essenza della vita religiosa nel CSEO (cann. 410—411). — Roma, 2000.

Demetrykewicz W. Groty wykute w skalach Galiciji Wshodniej pod względem archeologicznym // Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnologiczne. — Kraków, 1903. — Т. VI. — S. 50—91.

Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galiciji Wschodniej. — Lwów, 1918.

Mülle L. Zum Problem des Hierarchaischen Status und der Jurisdiktionellen Abhängigkeit der russischen Kirche von 1039. — Köln; Braunsfeld, 1959.

Poppe A. Państwo i Kościół na Rusi w XI wieku. — Warszawa, 1968.

Rodley L. Cave monasteries of Bizantine Cappadocia. — New York, 1985.

Verdiere Ch. Katholische Anfänge der russischen Kirche bis zum 12 Jahrhundert // Russischen Studien zur Theologie und Geschichte. — Münster, 1858. — S. 110—338.

Zajikin W. Chrześcianstwo w Europie Wschodniej od czasów apostołskich do księcia Igora Starego. — Warszawa, 1926.

Р. Я. Берест

СРЕДНЕВЕКОВЫЕ МОНАШЕСКИЕ ПЕЩЕРНЫЕ ПАМЯТНИКИ АНАХОРЕТОВ ВЕРХНЕГО ПОДНЕСТРОВЬЯ

В 1994—2010 гг. автору удалось зафиксировать в Галичине 387 небольших единоличных пещерных памятников анахоретов. Большинство сооружений анахоретов имеют четко выраженное естественно-искусственное происхождение и различаются по форме входных отверстий и жилых камер. Основными составными частями пещерной жилой постройки монаха-анахорета является входной коридор и жилая камера. По конструктивным особенностям выделяются пещерные жилые постройки с входными отверстиями, расположенными в одной горизонтальной плоскости с камерой, и жилища с вертикально устроенными входными отверстиями. Такая форма характерна и для пещерных монастырей. Большинство средневековых пещерных жилых камер анахоретов Галичины пре-

дусматривала сидячий образ пребывания. В отдельных пещерных сооружениях анахоретов высечены изображения крестов, крестообразных знаков, линий и букв. Кельи анахоретов в средневековье концентрировались неподалеку от монастырских обителей.

Монашеские жилые структуры эволюционировали от небольших камер анахоретов до больших монастырских обителей. Анахоретство способствовало распространению и утверждению христианской веры на галицких землях.

R. Ja. Berest

MEDIEVAL MONKISH SPELAEAN ATTRACTIVEONS OF ANCHORITES IN THE UPPER PODNISTROVYA

During 1994—2010 years, author had to fix 387 little individual spelaean sites of anchorites in Galychyna. Most of residential buildings of anchorites have distinct natural and artificial origin and differ from each other with entrance holes and camera housing. Main component parts of spelaean dwelling are entrance hallway and camera housing. Spelaean housings with entrance holes situated on the horizontal level with camera differ from housing with vertical entrance. Such construction is typical for cave monasteries. Most medieval camera housing in Galychyna foresaw sedentary life. In some spelaean dwelling of anchorites images of crosses, cross marks, lines and letters are carved. Dwellings of anchorites in the Middle Ages concentrated near the monastic dwellings. Monastic residential structures evolved from small cameras to the large monastic dwelling. Monastic residential structures developed from small cameras to large monastic dwellings. Anchorites favored the spread and consolidation of the Cristian faith in Galician lands.